

C. Sevinç

Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara, Türkiye (csevinc.1992@gmail.com)
ORCID: 0000-0002-6541-0225

**“Alp Kara Arslan” Efsanesi ve “Basat’ın Tepegöz’ü Öldürdüğü Boy”
Arasındaki Benzer ve Farklı Yanlar Üzerine**

Özet

Asya’dan Avrupa’ya geniş bir coğrafyaya yayılan Türk dünyası toplulukları farklı siyasal, sosyal ve dinî serüvenlerden geçse de millî hafızayı yaşatan halk kültürü ürünlerinde kültürel kodlarını yaşatmışlardır. Farklı yüzyıl ve farklı coğrafyada sözlü alandan yazılı alana geçirilen Türk sözlü kültür ürünlerinde benzerlik görülür. Folklor ürünleri zaman içerisinde değişime uğrar ve yazıya geçirildiği dönemin sosyo-kültürel ve sosyo-siyasi olaylarının da bunlar üzerinde etkisi görülür. Ulu Han Ata Bitigçi içerisinde yer alan ya da Haarmann’a göre Süleyman b. Abdülhakk b. Pehlivan el-Azerbaycânî’den aktarılan Alp Kara Arslan efsanesi de bunlardan biridir. Dede Korkut kitabı ile farklı yüzyıllarda farklı sahalarda yazıya geçirilen bu efsaneye Dede Korkut’ta yer alan Basat’ın Tepegöz’ü Öldürdüğü Boy arasında benzer ve farklı yanlar görülür. Türeyişi konu alan Alp Kara Arslan efsanesiyle, Oğuz ilini kurtaran Basat’ın hikâyesinde konu olarak benzerlikler yer almasa da kahramanların büyütülme süreci, gücünün kaynağı, kimliklerini bulma aşamalarında ve zoomorf, hayvan-ata düşünce dairesinde benzer ve farklı yanlar göze çarpar.

Anahtar kelimeler: Basat, Alp Kara Arslan, Dede Korkut, Ulu Han Ata Bitigçi, Zoomorph.

C. Sevinç

PhD Student, Ankara Hacı Bayram Veli University, Contemporary Turkish Dialects and Literatures, Ankara, Turkey (csevinc.1992@gmail.com) ORCID: 0000-0002-6541-0225

**On Similar and Different Sides Between Legend of “Alp Kara Arslan”
and "Epic How Basat Killed Tepegöz"**

Abstract

Although the communities of the Turkic world which spreading from Asia to Europe have gone through different political, social and religious adventures, they have kept their cultural codes alive in folk cultures that keep the national memory alive. There is a similarity in Turkish oral culture products that are passed from oral area to written area in different centuries and different geographies. Folklore products change over time and the effects of the socio-cultural and socio-political incidents of the period in which they were written down are also observed. The legend of Alp Kara Arslan in Ulu Han Ata Bitigçi or transmitted from Süleyman b. Abdülhakk b. Pehlivan el-Azerbaycânî according to Haarmann, is one of them. There are similar and different aspects between this legend written in different fields in different centuries with the book of Dede Korkut and the epic How Basat Killed Tepegöz in book of Dede Korkut. Although there are no similarities in the story of Basat, who saved the province of Oghuz, with the legend of Alp Kara Arslan, which is the subject of descent, the heroes' growth process, the source of their power, the stages of finding their identity and the zoomorph, the animal-ancestor thought circle, similar and different sides stand out.

Keywords: Basat, Alp Kara Arslan, Dede Korkut, Ulu Han Ata Bitigçi, Zoomorph.

1. Giriş

Toplumların millî kültürünü yansıtan sözlü kültür ürünleri, bir milletin kültürel kodlarına dair pek çok unsuru barındırır. “Sözlü kültürü teşkil eden unsurlar, yazılı kültürü oluşturanlara nispetle millet hayatında daha geniş bir kabule sahiptirler ve fertlerin faaliyetleri üzerinde daha etkilidirler. Milletlerin millî kimliklerini oluşturan ortak kabuller, geniş ölçüde sözlü kültür içinde teşekkül eder.” [1, s. 16]. Türk kültür dünyasında destan, masal, efsane gibi sözlü kültür ürünlerinin önemli bir yeri olmuştur. Zengin bir kültürel birikime sahip Türk milletinin geçmiş asırlardan bugüne dek kültürel süreklilik bağlamında yaşattığı inanç ve geleneklerin, kültürel değişimlerin izleri de bu sözlü kültür ürünleriyle incelenir. Geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Türk Dünyası, birçok milletle dil ve kültür etkileşimi oluşturacak komşuluk ilişkisi yaşamış, bu sebeple de geniş bir kültür yelpazesine sahip olmuştur.

Halk edebiyatı bakımından zengin bir birikime sahip olan Türk dünyasının destanları kültürümüzü, dünyaya bakışımızı ve dünyayı algılayışımızı, değer yargılarımızı, millî hafızamızı, sözlü tarihimizi yansıtmaları açısından önemli bir mirastır [2, s. 13]. Milletlerin yaşam içerisindeki tecrübeleri ve edimleriyle meydana gelen, toplumun değerler süzgecinden geçmiş, sözlü tarihi olan destanlar ve efsaneler milletlerin kültürel kodlarıyla doludur. Asya’dan Avrupa’ya kadar geniş coğrafyaya yayılmış Türk dünyası toplulukları farklı süreçlerden geçmiş, farklı inançları benimsemiş ve kültürel çeşitliliğe sahip olmuştur. Ancak farklı coğrafya ve zamanlarda yaratılmış olsalar da Türk dünyasının destanları, efsaneleri ve diğer sözlü kültür unsurlarında ortak Türk motif ve tipleri, eş metinler ve benzer metinler görülür. Türk kültürüne ait ve kökünü asırlar öncesinden alan destan ve efsanelerin izlerinin asırlar sonra farklı coğrafyalarda yaratılan Türk destanlarında görülmesi kültürel izlerin, kültürel mirasın asırlar geçse de hafızalardaki yerinin korunduğunun, Türk değerler dünyasının yaşatıldığının göstergesidir.

Büyük bir hacme sahip olan Türk dünyası destancılık geleneğinde geleneğin oluşumu, icrası, icra edilenler bakımından büyük ölçüde ortaklık ve benzerlikler vardır [2, s. 19]. Farklı yüzyıllarda sözlü alandan yazılı alana geçiş yapmış destanlar, efsaneler ve bunların eş ve benzer metinlerinin karşılıklı olarak incelenmesiyle ortaya çıkan benzerlik; Türk dünyasının kültürel süreklilik bağlamında inanışlarını, gelenek ve göreneklerini yaşatmada ne denli başarılı olduğunu gösterir.

Türk mitolojisi ve kozmogonisinde türeyiş ve yaratılışa dair eski Türk inançlarının da izlerinin görüldüğü destanlar ve efsaneler önemli yer

C. Sevinç. “Alp Kara Arslan” Efsanesi ve “Basat’ın Tepegöz’ü Öldürdüğü Boy”

tutar. Türk türeyiş ve yaratılışına dair destan ve efsaneler arasında en önemlilerden biri Memlûklü tarihçisi Ebû Bekr bin Abdullah bin Aybek ed-Devâdârî’nin 14. yüzyılın ilk yarısında yazdığı eserlerinde hakkında bilgiler verdiği, orijinali günümüze ulaşmamış *Ulu Han Ata Bitigçi* adlı kitaptır. İbn ed-Devâdârî eserlerinde bu kitabın ismini “Ulû atâ bitik, Ulû ay atâm bitikî, Ulû hân atâ bitikği ve aynı zamanda Ulû hân bitikğî” [3, s. 112] şekillerinde yazmıştır. Oğuzname hakkında bilgiler veren ve ilk kez Oğuzname terimini kullanan kişi Ebû Bekr bin Abdullah bin Aybek ed-Devâdârî’dir. 14. yüzyılın ilk yarısında yazdığı tarih kitaplarında hem Türk tarihinden hem de Oğuzname’den bahsetmiştir.

“İbn ed-Devâdârî iki eser kaleme almıştır. Bunlardan birinin adı *Kenz ed-dürer ve câmi el-gurer* olup Dünya’nın yaratılışından başlayıp 1335/36 yılına kadar gelen dokuz ciltlik bir *umumi tarih*’tir. İbn ed-Devâdârî’nin ikinci eserinin adı *Dürer et-ticân ve gurer tevârih el-ezmân*’dır. 1310 yılı başlarına kadar gelen tek ciltlik muhtasar bir *umumi tarih*’tir” [4, s. 117–118]. İbn ed-Devâdârî bu iki eserinde hem Oğuzname’den hem de Moğolların ve Kıpçakların önem verdiğini söylediği Ulu Han Ata Bitigçi adında, Oğuzname’den ayrı bir kitaptan söz eder ve onunla ilgili bilgiler verir.

Bu eserden ilk bahseden Mısırlı Ahmed Zeki Paşa’dır. 1912 yılında Atina’daki Müsteşrikler (Doğu bilimciler) kongresinde okuduğu bildiride Ahmed Zeki Paşa, 14. yüzyılda Kahire’de yaşamış Türk asıllı Ebubekir Abdullah Ed-Devâdârî’nin Dürerü’t-Ticân adlı Arapça tarihini tanıtıyor ve bu eserde anlatılan Ulu Han Ata Bitigçi ile ilgili bilgiler veriyor. Muallim Cevdet de Dürerü’t-Ticân’ın Damat İbrahim Paşa Kütüphanesi’ndeki nüshasını bulup aynı bilgileri oradan tekrar okumuştur [5, s. 5].

Bazı araştırmacılar tarafından Oğuzname’nin içerisinde sayılan ancak ed-Devâdârî’nin de belirttiği üzere ayrı bir kitap olan *Ulu Han Ata Bitigçi* Oğuzname’den ayrı bir kitaptır ve orijinali maalesef günümüze ulaşmamıştır.

İbn ed-Devâdârî *Kenz ed-dürer ve câmi’ el gurer*’in 8. cildinde, “Tatarların ortaya çıkışı, başlangıcı ve ilk faaliyetleri” hakkındaki bilgileri *Ulu Han Ata Bitigçi* diye adlandırılan kitaptan vereceğini, bu kitaba *Moğollar ve Kıpçaklar* tarafından değer verildiğini yazar. Bu kitaptan ayrı olarak diğer Türklerin (Oğuzların) de elinde ilk ve büyük hükümdarları Oğuz’un faaliyetlerinin yer aldığı *Oğuzname* adlı bir kitap olduğunu belirtir ve Tepegöz hikâyesinden bahseder [4, s. 123].

Her ne kadar “Muallim Cevdet, Fuad Köprülü, Hüseyin Namık Orkun gibi üç önemli isim *Ulu Han Ata Bitigçi* ile *Oğuzname*’yi birbirine

kariştırsa” [6, s. 27] da Oğuzname’den ayrı bir kitap olan *Ulu Han Ata Bitigçi* Türklerin ilk atasını, ilk anasını, yaradılışını ve türeyişini anlatmaktadır. “ed-Devâdârî’ye göre Ulu Han Ata Bitigçi adlı kitap, Celâleddin Harzemşah’ı takip eden Tatarların nereden çıktığını ve onlardan öncekileri anlatmaktadır.” [7, s. 7]. Türk destanlarında görülen dağ kültü, atalar kültü gibi motifler Ulu Han Ata Bitigçi’de yer almaktadır.

Ulu Han Ata Bitigçi önce Türkçeden Farsçaya çevrilmiş, 826 yılında da Abbasî halifesinin hekimlerinden Cibrîl bin Bahtîşû tarafından Farsçadan Arapçaya tercüme edilmiştir. Ebûbekir bu kitabın Cibrîl tarafından yapılan Arapça çevirisini 14. yüzyılın başlarında görmüş ve ondan aldığı bazı bilgileri 1310’larda yazdığı *Dürerü’t Ticân* ve 1330’larda yazdığı *Kenzü’-d-Dürer* adlı eserlerinde kaydetmiştir [6, s. 28].

İbn ed-Devâdârî kitapta Türk ve Tatar kelimelerini birbirinin yerine kullanmış, Türklerin yaratılışına ve türeyişine dair bilgiler verip efsaneleri aktarmıştır. Ancak ed-Devâdârî yaratılışa dair efsaneleri aktarırken İslam inancı ve şeriati gereği olduğu gibi aktarmasına cevaz verilmediğini belirtir. Bu sebeple kesintiler vardır.

Destan konusunda zenginlik gösteren Türk kültür dünyasının en önemli sözlü tarihi ve destanı Oğuzname’dir. Türk milletinin mitolojisi, soy kökü, yaratılışı, türeyişi, kozmogonisi, dünyayı anlayışı ve kavrayışından mücadelelerine kadar Türk değerler dünyasına ait birçok millî unsuru barındırır.

“Oğuzname yalnızca Oğuz Türklerinin değil bütün Türklük dünyasının destanıdır. Manas’ın büyük atası Oğuz Han’dır; Oğuzname’den kopmuş Alpamiş, Altay Türklerinde de anlatılmaktadır. Korkut Ata; yırlarıyla, kopuzuyla, ölümden kaçmasıyla Kazaklar arasında canlı olarak yaşamaktadır. Türkmenler Salur’dur, Ersarı’dır. Salar Akman’dır, Karaman’dır. Afganistan Afşarları Oğuz soyundandır. Altınordu, Çağatay, İlhanlılar; İdil-Ural’ın ve Türkistan’ın büyük küçük Çengizli hanlıkları Oğuz’un soyundandırlar.” [6, s. 6-7].

Türk dünyasında gelişmiş bir yapıya sahip olan sözlü kültür ve sözlü gelenek içerisinde en büyük öneme sahip olan eserlerden biri; Oğuzname’den kopmuş, 15. yüzyılda Azeri sahasında Akkoyunlular döneminde yazıya geçirilmiş olan Dede Korkut hikâyeleridir. Dönemin Türk inanç dünyası ve felsefesinden maddi kültür unsurlarına, Oğuzların kahramanlıkları ile iç ve dış mücadelelerinden hem eski Türk inanışlarının hem de İslamiyet’e geçişin izlerinin görünüşüne kadar pek çok şeyi barındıran Dede Korkut hikâyeleri; Türk kültür ve inanış dünyasını yansıtmaları bakımından en önemli miraslardan biridir.

C. Sevinç. “Alp Kara Arslan” Efsanesi ve “Basat’ın Tepegöz’ü Öldürdüğü Boy”

Dede Korkut destanları; Türk dilinin ve edebiyatının, Türklerin örf ve âdetlerinin, Türk ahlâk ve türelerinin, inançlarının, kahramanlıklarının, kısacası su katılmamış Türk hayatının olduğu gibi verildiği bir eserdir [8, s. 7]. Şarkî Anadolu’daki yarı göçebe Oğuz aşiretlerinin XIII-XIV. asırlardaki hayat tarzlarını çok canlı tablolar hâlinde tasvir eden bu eser -aşiret hayatının ve müesseselerinin yüzlerce yıl hemen aynı şekilde devam ettiği düşünülecek olursa- bize daha İslâmiyet’ten önce Seyhun şimalindeki bozkırlarda yaşayan Oğuz kabilelerinin hayat şekilleri hakkında da bir fikir verebilir [9, s. 349].

Dede Korkut isminin geçtiği en eski tarihî kaynak İlhanlı veziri Reşidüddin’in Câmîü’t-tevârih’idir. Tabip Reşidüddin’in 1305 tarihinde heyetle yazdığı bu ünlü cihan tarihinin *Târih-i Oğuz u Türkân hikâyet-i cihangîr u* adını taşıyan kısmında Oğuz hükümdarının çağdaşı olarak Korkut’tan bahsedilmektedir [10, s. 34].

Ahmet Bican Ercilasun, Dede Korkut’un Oğuzname’nin parçası olduğuna dair delilleri, 1310’larda yazılmış bulunan *Dürerü’t Ticân*’da Oğuzname hakkında verilen bilgiye dayandırır ve bu bilgiye göre elden ele dolaşan Oğuzname’de hem Oğuz ve oğullarının hayatları hem Oğuzların meselleri (atasözleri) hem de Oğuzların aralarında anlatageldikleri acayip hikâyeler vardır. Acayip hikâyelere örnek olarak da Tepegöz boyunun özeti verilmiştir. Demek ki Tepegöz ve ona benzer hikâyeler, Oğuz Han ve sonraki Oğuz hükümdarlarının sözlü tarihleri ile Oğuzların atasözlerinin de içinde yer aldığı Oğuzname’nin bir parçasıdır ve bu Oğuzname, 1310’lardaki kayda göre elden ele dolaşan bir kitaptır, açıklamalarıyla vermiştir [6, s. 45].

Dede Korkut destani hikâyelerinden biri olan *Basat’ın Tepegözü Öldürdüğü Boyu* diğer hikâyelerde olduğu gibi Türk kültür ve motif dünyasına dair unsurları barındırır. İbn ed-Devâdârî’nin de Oğuzname’de olduğunu belirttiği ve özetini verdiği Basat’ın Tepegöz’le mücadelesini anlatan bu hikâye, Dede Korkut’un henüz yazıya geçirilmediği yüzyılda *Oğuzname* adlı bir kitabın içinde yer aldığını ve Dede Korkut’un da Oğuzname’nin bir parçasını olduğunu gösterir. Farklı yüzyıllarda yazıya geçirilmiş bu iki Tepegöz hikâyesi arasında büyük benzerlikler vardır.

Çalışmada incelenecek olan “Alp Kara Arslan” efsanesi, ed-Devâdârî’nin *Dürer et-ticân*’da bahsettiği *Ulu Han Ata Bitigçi* içerisinde geçmektedir. Ulrich Haarmann’a göre ise ed-Devâdârî’nin bahsettiği bu efsanenin kaynağı *Ulu Han Ata Bitigci* değil *Süleyman b. Abdülhakk b. Pehlivan el-Azerbaycânî*’dir [3, s. 116]. Kaynağıyla ilgili farklı görüşler olsa da böyle bir türeyiş efsanesi kayda alınmıştır. *Dürer et-ticân*’da Oğuzname

ve Ulu Han Ata Bitigçiyle ilgili kısımların tercümesini yapanlardan biri Kâzım Yaşar Koprıman'dır [4, s. 115-172]. *Alp Kara Arslan* efsanesinin özetı verılırken de bu tercümeden yararlanılmıştır. *Basat'ın Tepegözü Öldürdüğü Boy*'un özetı verılırken de Muharrem Ergin'in *Dede Korkut Kitabı 1-2* [10, s. 206-215] adlı eserinden yararlanılmıştır.

1.1. Arslan Çocuk Alp Kara Arslan Belceği Hikâyesinin Özeti

Tibet ülkesinden hamile bir kadın odun toplarken doğum yapar. Çocuğunu sarıp taşımak için ot toplarken bir kartal gelip çocuğu kapıp dağ eteğine kadar çıkarır. Dağ eteğinde çocuğu aslan yuvasına düşürür. Kartal tekrardan çocuğu kapmak istese de aslandan korkar ve kaçar. Yavrularının yanında gördüğü çocuğu aslan kendi doğurdu diye düşünür ve onu emzirir, büyütür. Çocuk, aslanların yanında büyüdüğü için vahşi hayvanların yediği yemeklere alışır. Büyüyüp delikanlı olunca yüzü aslanların yüzü gibi olur. Yaş aldıkça güçlenir ve aslanları eliyle parçalayacak kadar gelişir. Tüm aslanlar ve diğer vahşi hayvanlar ondan korkmaya başlar.

Bir gün oturmakta iken üç erkek, üç kadın ve bir kız olmak üzere yedi insanla karşılaşır. Aslanlar bu yedi kişinin etrafını sarmıştır. Kendi yüzüne ve şekline benzeyen bu insanlara acır ve onları kurtarır. İnsanlar ondan korkup yere kapaklanır ancak delikanlı onlara yaklaşır ve kendisi gibi gözüktüğü için onlara yakınlık besler. Zaman içerisinde birbirlerine yakınlık duyarlar. Delikanlı, insanların dediklerinden hiçbir řey anlamıyordu. Onlar için ava çıkıyor yemek getiriyordu. Zaman içerisinde insanların konuşmasını anlamaya başlar ve içlerindeki kız ile çiftleşir. Kız hamile kalır, insanlar ona durumu anlatır, kendilerinden başka insanların da olduğundan bahseder. Delikanlı, neden onlardan başka insan görmediğini sorunca, Tatar olduklarını Tatar kelimesinin anlamının "yolunu kaybetmişler" olduğunu söylerler. Düşmanlarının topraklarına hücum ettiklerini ve bu yüzden vatanlarından çıkmak zorunda kaldıklarını söylerler. Daha sonra hamile kız doğurur. Dođan çocuğa atalarının adı olan Tatar Han adını verirler. Tatar Han'ın da üç oğlu olur bunlara řiñüz (Çingiz) Han, Oğuz Han ve Altun Han adı verilir ve bunlar da Tatarların (Türklerin) köküdür.

1.2. Basat'ın Tepegözü Öldürdüğü Hikâyenin Özeti

Bir gün Oğuz'un üstüne düşman gelir Aruz Koca düşmandan kaçarırken oğlunu düşürür. Oğlunu bir aslan bulur ve büyütür. Bir zaman sonra Oğuz yurduna geri döner, Oğuz'un habercilerinden biri ormanda bir aslan olduğunu, adam gibi yürüdüğünü söyler. Aruz Koca düşen oğlu

C. Sevinç. “Alp Kara Arslan” Efsanesi ve “Basat’ın Tepegöz’ü Öldürdüğü Boy”

olduğunu anlar. Beyler gidip oğlanı Aruz’un evine götürür. Ancak oğlan tekrardan aslan yatağına geri döner.

Dede Korkut yanına gidip onun hayvan değil, insan olduğunu söyleyip dönmesini sağlar ve ona Basat adını verir. Aruz’un bir çobanı vardı. Bir gün Aruz’un Konur Koca Sarı Çoban adlı çobanı Uzunpınar denen bir ırmağa gidip koyunları otlatır. Perilerden koyunun ürkmeye üzerine bir peri kızını tutup onunla çiftleşir. Peri kızı bu çiftleşmeden hamile kalır ve çobana seneye gelip emanetini almasını, Oğuz’un başına bela açtığını söyler. Bir sene sonra çoban yine aynı pınara gider ve koyunlar ürker. Peri kızı çobana emanetini almasını ve Oğuz’un başına ölüm getirdiğini söyler. Çoban mağaradaki kütle gibi şeyi sapanla vurur ve vurdukça büyür. O sırada oradan Bayındır Han ve beyleri geçmektedir. Bir yiğit bu nesneyi, yığınağı tepmeye başlar ancak teptikçe büyür. Sonunda Aruz mahmuzuyla dokunur ve yığınak yarılar ve içinden gövdesi adam şeklinde ve tepesinde göz olan bir oğlan çıkar. Aruz onu Basat’la büyütme kararı verir. Ancak Tepegöz dadıları öldürmeye, çocukların burnunu, kulağını yemeye başlar. Bunlar üzerine Aruz, Tepegöz’ü kovar. Tepegöz’ün peri annesi ona bir yüzük takar ve sana ok batmasın, tenini kılıç kesmesin der.

Tepegöz Oğuzlara musallat olur. Oğuzlar üzerine adam gönderseler de Tepegöz her defasında galip gelir. Tepegöz’e ok, kılıç işlemez. Oğuzlar başa çıkamaz ve kaçar. Ancak Tepegöz her defasında önlerini kesip yine yerlerine koyar. Oğuzlar baş edemeyip güçsüz kalınca Dede Korkut’u çağırıp Tepegöz’le anlaşmasını isterler. Dede Korkut’un aracı olmasıyla günde iki adam ve beş yüz koyuna Tepegöz’le anlaşır. Kapak Kan’ın iki oğlu vardı bir oğlunu vermiş, biri kalmıştı. Yine sıra onlara geldiğinde anası feryat eder ve ağlar. Aruz’un oğlu Basat da o sırada savaştan gelmişti ve kadın derdini ona anlatır. Olanları duyunca Basat’ın gözleri dolar ve ağlar.

Basat ana ve babasının karşı çıkmasına rağmen onlarla helalleşip Tepegöz’ün yaşadığı Salahane Kayası’na gelir. Basat ok ile saldırırsa da Tepegöz’e işlemez. Tepegöz, Basat’ı çizmesinin içine koyar. Ancak Basat hançeriyle çizmeyi yarıp çıkar ve Tepegöz’ün yemeğini pişiren Yünlü Koca ve Yapağılı Koca’ya bunun ölümü nedendir diye sorar. Yünlü Koca ve Yapağılı Koca gözündeki yerden başka eti olmadığını söylerler. Basat onlardan kızmış şişi alarak salavat getirip Tepegöz’ün gözüne sokar ve çıkarır. Tepegöz’ün narasıyla dağ, taş yankılanır. Basat o sırada mağaraya kaçar. Tepegöz mağaranın kapısını tutar. Basat buradan koçun derisini giyerek kaçar.

Tepegöz, Basat'ı yanına çekmek için yüzüğünü bahane eder ve al da sana ok ve kılıç işlemesin der. Basat yüzüğü almak için gelse de yine Tepegöz'ün elinden kurtulur. Bu üçüncü kurtuluşu olur. Tepegöz bu sefer de hazinesiyle kandırmak ister ve onu Basat'ı kümbete sokar. Tepegöz kümbeti darmadağın edip Basat'ı öldürmek ister ancak Basat tam o sırada kelime-i tevhid getirir ve kümbet ikiye yarılr ve Basat dördüncü kez kurtulur.

Tepegöz, tüm oyunlarına karşın her durumda kurtulan Basat'a karşı son bir oyun oynamak ister. Başını sadece mağaradaki kınırsız kılıcın kesebileceğini söyler. Yerinde durmayan bu kılıcı kontrol etmeyi başaran Basat bu tuzaktan da kurtulur ve mağaradan çıkar. Bundan da kurtulduğunu gören Tepegöz, Basat'a sana dünyada ölüm yokmuş der ve kendi kılıcıyla sonunu hazırlar. Basat, Tepegöz'ün kendi kılıcıyla boynunu vurur ve Tepegöz'ü öldürür. Oğuz illerine Basat'ın Tepegöz'ü öldürdüğü haberi gider. Oğuz beyleri Salahane Kayası'na giderler. Hikâye, Oğuzları beladan kurtaran Basat için Dede Korkut'un dua etmesiyle biter.

1.3. Alp Kara Arslan Efsanesi ve Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un Benzer ve Farklı Yanları

İbn ed-Devâdârî'nin aktarmış olduğu "Alp Kara Arslan" efsanesinde kahraman henüz bebekken kartal tarafından kaçırılır. Kartal, kahramanı kaçırırken aslanın yuvasına düşürür ve kahramanı aslan büyütür. "Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy"da ise Aruz Koca'nın düşmandan kaçtığı esnada oğlu Basat düşer ve onu aslan bulup büyütür. Her iki kahraman da hayvan tarafından büyütülür. Kahramanın efsane ve hikâyedeki diğer kahramanlardan ayrı bir karaktere sahip olduğunu, sıradan biri olmadığını belirtmek amacıyla onun olağanüstü şartlarda büyütüldüğü görülür.

Antropomorfizm (insanbiçimcilik) düşüncesi döneminin de öncesine tekabül eden zoomorf (animalizm) düşüncesinin var olduğu dönemde insanlar, tanrıları hayvan görünümlü olarak tasavvur etmiş ve hayvanların insanlardan üstün olduğunu düşünmüştür. Güçlü ve yırtıcı hayvanların Tanrı gibi görüldüğü, tarihin eski çağlarına tekabül eden bu düşünce yerini daha sonra antropomorfizm düşüncesine bıraksa da zoomorf düşüncenin etkisi, izleri devam etmiştir. Türk mitolojisinde kurt, kartal, aslan gibi yırtıcı ve güçlü hayvanların destan ve efsanelerde etkin rolü vardır. Kimi zaman kahramanı büyüten, kimi zaman kahramanla evlenen ve kimi zaman da kılavuzluk eden hayvanlar görülür. Hayvan-ata düşüncesinin olduğu dönemden kalan bu düşünce izleri totemizm çerçevesinde şaman elbiselerine de yansımıştır. Özellikle Alp Kara Arslan hikâyesinde kahramanı aslanın büyütmesi de hayvan-ata düşüncesinin arkaik izlerini gösterir.

C. Sevinç. “Alp Kara Arslan” Efsanesi ve “Basat’ın Tepegöz’ü Öldürdüğü Boy”

Kurttan türeyiş efsanesi Orta Asya’da ilk kez Wu-sunlarda¹ görülmüştür. Göktürk ve Uyguların kuruluşunda rol oynayan Türk topluluklarından Kao-çılar (Töleslerin) efsanelerinde erkek kurt, kağanın kızıyla evlenmiş ve Kao-çı halkı bu evlilikten türemiştir [12, s. 96-97]. Göktürk türeyiş efsanelerinde kahramanı kurdun emzirip büyüttüğü yetiştirdiği görülür. Çinli Chou-Shu (MS 557-581) ve Sui-Shu (589-618) sülalesinin vakayinamelerinde Göktürklerin menşeiyle ilgili efsanede çocuğu dişi kurdun büyüttüğüne ve büyüyen çocuğun kurtla birleşmesinden Göktürklerin türediğine dair efsaneler kaydedilmiştir [12, s. 84-88]. Alp Kara Arslan efsanesi ve Basat’ın Tepegözü Öldürdüğü hikâyede ise kahramanı aslan büyütülmüştür. Doğanın vahşi ortamında en yırtıcı ve güçlü hayvanlardan biri olan aslana doğu ve batı mitolojilerinde üstünlük atfedilmiştir. Aslan birçok toplumda koruyucu ve güçlü bir figür olarak ortaya çıkar.

“Türk sanatında aslan figürleri daha çok Budizmle birlikte görülmekle beraber, Altaylarda Pazırık kurganlarından çıkarılan eserler üzerinde aslan-grifon tasvirlerine rastlanması bu hayvanın Türklerde daha erken devirlerden itibaren tanındığını gösterir.” [13, s. 136]. Budizmin önemli sembollerden biri olan aslan Uygurların Budizmi kabul etmesiyle Türk kültüründe daha çok görünür olmuştur. “Aslan, Budist ikonografide de egemenliğin ve Buda’nın tahtının simgesi olarak kullanılır.” [14, s. 1671].

Türk kültürü ve mitolojisinde aslan kimi zaman hükümdarın adı veya ünvanı olarak, kimi zaman arma ve bayraklarda, kimi zaman da destan ve efsanelerde gücü ve koruyuculuğuyla kahramana yardım eden, onu büyüten kişi olarak gözükmür. İncelenen efsane ve hikâyede aslan, gücü ve koruyuculuğuyla varlığını gösterir.

Alp Kara Arslan efsanesinde aslanın dişi olduğu belirtilirken, Basat’ın Tepegözü Öldürdüğü hikâyede Basat’ı bulan aslanın cinsiyetinden bahsedilmemiştir. Efsanede dişi aslan diye bahsedilmesi bebeğin büyütülmesinde dişil düşünce ve rolün yansıması olarak görülebilir.

Alp Kara Arslan efsanesinde kahramanın büyüdüğünde yüzünün aslan yüzü gibi olduğunu söylenir. Basat’ın Tepegözü Öldürdüğü hikâyede ise Basat’ın fiziki tasviri hakkında bir bilgi verilmese de aslan olduğu söylenir. Alp Kara Arslan efsanesinde kahramanın hem aslan yüzüne sahip olması hem de kendisini aslanın büyütmesi zoomorf, hayvan-ata düşüncenin yansıması olarak görülebilir. Bilindiği gibi zoomorf dönemde tanrıların hayvan olarak

¹ Wu-sunların antropolojisi ve menşeiine dair bilgiler için bkz. [11, s. 259-278].

tasavvur edilmesi, güçlü ve yırtıcı olan hayvanın tanrı olarak görülmesi düşüncesinden sebeple insana da hayvana dair özellikler atfedilmiştir. Böylece bazı insanların sıradan bir insan olmadığı ve tanrısal güce sahip olabileceği düşüncesi ifade edilmiştir.

Zoomorf, hayvan-ata düşüncesiyle insana, hayvana dair görünüm verme durumu Uygur harfli Oğuz Kağan destanında da görülür. Destanda Oğuz Kağan şöyle tasvir edilir: “Ayakları öküz ayağı gibi; beli kurt beli gibi; omuzları samur omuzu gibi; göğsü ayı göğsü gibi idi. Vücudu baştan aşağı tüyle kaplı idi.” [15, s. 11]. Oğuz Kağan’ın fiziki yapısı tasvir edilirken hayvanlara dair unsurların olması zoomorf, hayvan-ata döneme ait izlerin göstergesidir. Oğuz Kağan’ın ilahi bir güce sahip olduğu, bir dönem kutsal sayılan kurt, öküz ve ayı gibi doğanın yırtıcı ve güçlü hayvanlarıyla gösterilmek istenmiştir.

Dede Korkut’taki bu hikâyede Basat’ın fiziği hakkında detaylı tasvir yer almasa da aslan gibi olduğu ama insan gibi yürüdüğü belirtilir. Ayrıca Basat Tepegöz’le karşılaştığında kendini “Atam adın sorar olsañ kaba ağaç. Anam adın dir-iseñ kağan aslan.” (Ergin, 2016: 214) şeklinde tanıtır. Bu, Türklerin bir ağaçtan türedikleri hakkındaki inancın ve totemizmin bir kalıntısıdır [16, s. CCXCIV].

Türk mitolojisinde, insan başlangıçta doğal materyallerden yaratılmıştır. İnsanı toprak, kil, ağaç ya da kamıştan yaratan Tanrı; onu kulak ve burnundan hayat ile akıl üfürmüştür. [17, s. 100]. Radloff’un derlediği Altay yaratılış efsanesinde “Tanrı’nın dalsız, budaksız ağaca dokuz dal vermesi ve dokuz dal kökünden doku kişi türesin, bunlardan dokuz ulus olsun.” [18, s. 12-13] demesi; Uygurların ağaçtan türeyişleri gibi efsaneler Türklerde ağaç kültürünün önemli bir yeri olduğunu göstermektedir. Ayrıca Oğuz Kağan ikinci eşini ilk kez ağaç kovuğunda görmüştür. Doğayla iç içe yaşamış Türklerde tabiata saygı önemli bir husustu. Türklerde ağaç kültürünün insanın, boyun yaratılışında önemli bir yer tutmasıyla ilahi bir gücün kaynağı, Tanrı’yla direkt ilişkili olan doğa unsuru olarak algılandığı görülür. Ağaç Türk kozmogonisinde ve inanç sisteminde hayatın kaynağının sembolü olarak yer almaktadır.

Dede Korkut’un yazıya geçirildiği dönemde her ne kadar derinlikli olmasa da İslami etki görülüp bu esere de yansımış ancak eski Türk kültürü inanışlarının izleri görülmeye devam etmiştir. Çünkü halkın hafızasında millî kültürün kodları yaşamını sürdürmüştür. Ağaca ithaf edilen o Tanrısalılık, ilahilik düşüncesi milletin hafızasında yaşamıştır. Basat’ın “Atam adın sorar olsañ kaba ağaç. Anam adın dir-iseñ kağan aslan.” [10, s. 214] demesi de buna örnektir. “Bu sözlerle Basat, kendisinin kutsal ağaç

C. Sevinç. “Alp Kara Arslan” Efsanesi ve “Basat’ın Tepegöz’ü Öldürdüğü Boy”

yoluyla Cennet’ten dolayısıyla Tanrı’dan geldiğini belirtir.” [19, s. 77]. Atasını ağaç, anasını kağan aslan olarak göstermesi gücünün ilahilik taşıdığını, tıpkı Alp Kara Arslan’da olduğu gibi sıradan bir insan olmadığını; gücünün kaynağı olarak doğa unsuruna başvurulduğunu gösterir. Bu durum, iptidai dönemlerden beri süregelen, kutsallık atfedilen doğa unsurlarının inanış içindeki yerini gösterir. Hem Alp Kara Arslan efsanesinde hem de Basat’ın Tepegözü Öldürdüğü hikâyede kutsallık atfedilen doğa unsurlarının kahramanda ya fiziki olarak görüldüğü, kahramanın bu unsurlara ait özelliklere büründüğü ya da soy olarak bunlara dayandırıldığı görülür. Bu da kahramanın sıradan bir kişi olmadığını ve gücünün ilahi bir kaynağa dayandırıldığını gösterir.

Alp Kara Arslan efsanesinde aslanın kahramanı büyütüşüne dair detaylar verilirken Basat’ın aslan tarafından nasıl büyütülüp gücünün hangi evrelerden geçtiğinden bahsedilmemiştir.

Alp Kara Arslan efsanesinde ve Basat’ın Tepegözü Öldürdüğü hikâyede kahramanlar doğanın kanunları içerisinde büyümüş ve ait oldukları topluma uzak kalmışlardır. Bu sebeple başta kimliklerini bulamamışlardır. Alp Kara Arslan insanlarla ilk karşılaştığında kendisine benzer kişiler görünce şaşırıp içgüdüsel olarak yakınlık duymaya başlar. Dilini ve beslenme kültürünü bilmediği, doğanın kanunlarına göre yaşadığı ortamda ait olduğu toplumun insanlarıyla karşılaşınca içgüdüsel olarak yakınlık hisseder. Basat ise Oğuz beyleri başlarda onu aslanın yanından alıp ait olduğu yere getirse dahi büyüdüğü yere geri dönmüştür. Dede Korkut’un onu tekrar getirip, insan olduğunu söyleyip Basat adını verdiğini söyler. Hem efsanedeki hem hikâyedeki kahramanın başta görülen fiziki gelişimi yerini, ait oldukları toplum ve topluma dair unsurlarla karşılaşınca manevi yönden gelişmeye bırakır. Alp Kara Arslan kendi gibi insanlarla karşılaşınca, Basat da oğullarını Tepegöz’e kurban veren yaşlı kadınla konuşması ve yaşlı kadının Basat’tan Tepegöz’ü mağlup etmesi için yardım istemesi sonrası manevi yönden gelişim gösterir.

Alp Kara Arslan ormanda kendilerini Tatar olarak tanıtan insanları kurtarmış ve içlerinden biriyle evlenmesi neticesinde Tatarların (Türklerin) türeyişi sağlanmışır. Basat ise Oğuz iline musallat olan canavar Tepegöz’ü mağlup etmiş ve Oğuz ilini kurtarmıştır. İbn ed-Devâdârî Tatar ve Türk kelimelerini birbirinin yerine kullanmıştır. Tatarların ortaya çıkışı olarak aktarmış olduğu bu türeyiş efsanesi konusu itibarıyla daha genel, Oğuzname’den kopmuş olan Basat’ın hikâyesi ise Oğuz ilini kurtarmasını içeren konusu itibarıyla daha özeldir. Ancak ed-Devâdârî’nin İslam’ın cevaz vermemesi sebebiyle bazı kısımlarını kesmesi ve günümüzde bilinmeyen,

okunamayan bölümleri olmasından dolayı Alp Kara Aslan efsanesi daha küçük hacimlidir ve bazı olaylar daha kısa biçimde geçer. Basat'ın Tepegözle mücadelesi daha detaylı ve düşünce dünyası olarak daha derinliklidir.

Dağ, ağaç ve su kültleriyle eski Türk inanışlarının izleri görülse de sözlü alandan yazıya geçirildiği dönem itibarıyla İslami etkinin tüm boylarda görüldüğü Dede Korkut'ta cenk edilmeden önce abdest alındığı, mücadele sırasında kelime-i tevhid getirildiği, dualar edildiği görülür. “Bu eserde hârici bir cilâ mahiyetinde olan İslâm kültürü tabakası, onun hakikî ideolojisini ve paganizm kalıntılarını layıkıyla örtememektedir.” [9, s. 349]. “Dede Korkut kitabında anlatılan doğum, evlenme, ölüm, kurban törenleri formülleri çok eski çağların Şamanizm devrinin hatıra ve kalıntılarıdır. Bu Oğuzlarda, hatta totemizm çağının hatırlarına bile rastlanmaktadır” [20, s. 146]. Örneğin, incelenen Basat'ın Tepegözü Öldürdüğü Boy'da Basat'ın Tepegöz'ü öldürmesi sonrası Dede Korkut'un Basat'a imandan ayrılmamasına dair dua etmesi, Basat'ın Tepegözle mücadelesi sırasında kelime-i tevhid getirmesi gibi İslami motiflerin yanında Basat'ın kendini tanıtırken babasının kaba ağaç olduğunu belirtmesinde ve Dede Korkut'taki diğer hikâyelerde yer alan doğum, evlenme, düğün, ad koyma gibi geleneklerde eski Türk inanışının izleri görülür. Alp Kara Aslan efsanesinde ise mücadele öncesi veya sırasında İslami söz ya da ritüel yer almaz. Alp Kara Aslan ile Tatar kızın evlenmesinde, Alp Kara Aslan'a ad konulmasında inanış ve inançla ilgili motiflere rastlanmaz. Bunun sebebi; İbn ed-Devâdârî'nin İslam'ın izin vermeyeceği, mantık dahilinde bulmadığı şeyleri kesmesi, bunlara yer vermemesi olarak düşünülebilir.

SONUÇ

Ulu Han Ata Bitigçi kitabının tarih olarak 7. yüzyıl öncelerine kadar gittiğine dair bilgiler bulunsa da orijinali günümüze ulaşamamıştır. Haarmann ise ed-Devâdârî'nin bahsettiği bu efsanenin kaynağını *Ulu Han Ata Bitigçi* değil *Süleyman b. Abdülhakk b. Pehlivan el-Azerbaycânî* olarak vermiştir. Bu kişiye ait bir bilgi ise günümüze ulaşmamıştır. Ancak ed-Devâdârî *Dürrü't-Ticân* adlı eserinde bu efsaneye *Ulu Han Ata Bitigçi* içerisinde yer vermiştir ve dolayısıyla böyle bir efsane vardır. Cibrîl bin Bahtîşû'dan aktarılan bölümde muhakkak ki Cengiz Hanlı bölüm yoktu. Türklerin kökenini, türeyişini konu alan bu efsanede Tatar Han'ın oğullarından birinin *Şîñiz* (Cengiz/Çengiz) olmasına, folklor ürününün zaman içerisinde değişime uğraması ve yazıya geçirildiği coğrafya ile döneminin gücünün etkisi sebep gösterilebilir. Alp Kara Aslan efsanesi ister

C. Sevinç. “Alp Kara Arslan” Efsanesi ve “Basat’ın Tepegöz’ü Öldürdüğü Boy”

Ulu Han Ata Bitigçi’den ister *Süleyman b. Abdülhakk b. Pehlivan el-Azerbaycânî*’den aktarılmış olsun böyle bir efsane kaydedilmiştir. Tatar (Türk) Han’ın oğullardan biri olarak Cengiz’in *Şıñız* şeklindeki yazımı ise Kıpçak lehçelerinde görülen ç- > ş- değişiminin bir sonucudur Türk ve Moğolların aynı soydan geldiklerinin düşünüldüğü efsanenin devamında Tatar Han, Türk kamışını yapan ilk kişi olarak anlatılır ve buna Türkçede “sabsagu” (düdük, kaval) denildiği söylenir. Bu sözcük, Kaşgarlı Mahmud’un “*Divanü Lûgat-it Türk*”ünde “sıbizgu: düdük, boru” [21, s. 489] olarak yer almaktadır.

Dede Korkut kitabı Oğuzname’den kopmuş destani hikâyelerden oluşmaktadır. Sözlü alandan yazıya geçirildiği döneme ve yakın tarihe dair bilgiler verdiği gibi Türklerin çeşitli inançları benimsemesiyle oluşan inançsal boyuttaki tabakayı önümüze serer. Sözlü alandan yazıya aktarılışı 15. yüzyılın ilk yarısında gerçekleşir. İbn ed-Devâdârî eserlerini 14. yüzyılın başlarında yazmıştır ve faydalandığı kaynaklar da 14. yüzyıldan daha öncesine dayanmaktadır. Dede Korkut’ta yer alan Basat’ın hikâyesiyle farklı yüzyıllarda yazıya geçirilmiş olan efsanede bebekken aslanlar tarafından büyütülme, gücünü doğa unsurlarından alma ve kimliğini bulma konusunda çeşitli benzerlikler bulunmaktadır. Bunun yanında hem konuları hem de coğrafyaları dolayısıyla ikisi arasında farklılıklar da görülebilmektedir.

Farklı yüzyıllarda farklı Türk boyları arasında meydana gelmiş olan sözlü halk kültürü ürünlerinde benzer motif ve hadiselerin görülmesi, Türk kültürünün süreklilik bağlamında millî hafızada daima yaşatıldığını göstermektedir.

Kaynakça

1. Yıldırım, D., “Sözlü Kültür Ve Folklor Kavramları Üzerine Düşünceler”, *Millî Folklor*, Güz 1989, 3, 16-17.
2. Yıldız, N., *Türk Dünyası Destancılık Geleneği ve Destanlar*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2015.
3. Haarmann, U., “Mısır Memlûkleri’nde Altun Hân ve Cengiz Hân” (Çev. Çiğdem Dumanlı), *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, 2019, Bahar, 99-128.
4. Koprman, K. Y., “Ebû Bekir b. Abdullah b. Aybek ed Devâdârî’ye Göre Türklerin ve Tatarların Yaratılışı”, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi - GEFAD Özel Sayı Prof. Dr. Reşat Genç Armağanı*, c. I, Temmuz-2009, 115-172.
5. Ercilasun, A. B., “Oğuznameler Gözümü Açtı”, *Türk Dili*, 2020, 817, 4-10.
6. Ercilasun, A. B., *Nehir Destan Oğuzname (Oguz Bitig)*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2019.
7. Ercilasun, A. B., “Oğuz Kağan Üzerine Bazı Düşünceler”, *Millî Folklor*, 1991, 11, 6-9.
8. Gökyay, O. Ş., *Dede Korkut Hikâyeleri*, Kabcacı Yayıncılık, İstanbul, 2013.
9. Barthold, W. ve Köprülü M. F., *İslam Medeniyeti Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1984.

10. Ergin, M., *Dede Korkut Kitabı 1-2*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2016.
11. Ögel, B., “Çin Kaynaklarına Göre Wu-Sun’lar ve Siyasî Sınırları Hakkında Bazı Problemler”, *Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1948, c. 6, S. 4, 259-278.
12. Ögel, B., “Doğu Göktürkleri Hakkında Vesikalar ve Notlar”, *Belleten*, 1957, c. 21, S. 81, 81-137.
13. Çoruhlu, Y., *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2002
14. İndirkaş Z., “Türk Oturma Kültüründe ‘Bağdaş Geleneği’ Üzerine İkonografik Belirlemeler”, 38. *ICANAS, IV. Cilt*, Ankara, 2012, 1665-1677.
15. Bang, W. ve Arat R. R., *Oğuz Kağan Destanı*, Burhaneddin Basımevi, İstanbul, 1936
16. Gökyay, O. Ş., *Dedem Korkudun Kitabı*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, İstanbul, 1973.
17. Taş, İ., *Türk Düşüncesinde Kozmogoni ve Kozmoloji*, Palet Yayınları, Konya, 2017
18. İnan, A., *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2017.
19. Ergun, M., “Türk Ağaç Kültü İnancının Dede Korkut Hikâyelerindeki Yansımaları”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, c. 46, 1998/1, 71-80.
20. İnan, A., “Dede Korkut Kitabında Eski İnançlar ve Gelenekler”, *Türk Kültürü Araştırmaları III-IV-V-VI (1966-1969)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1973, 145-157.
21. Mahmud, K., *Divanü Lûgat-it Türk (Birleştirilmiş I. Baskı)* (Çev. Besim Atalay), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.

Андатпа

Азиядан Еуропаға дейінгі кең байтақ территорияны мекендейтін түркі халықтары түрлі саяси, әлеуметтік және діни кезеңдерді бастан өткерсе де ұлттық таным-түсінігін қамтыған мәдени мұраларында мәдени кодтарын сақтап қалған. Әртүрлі ғасырда, әртүрлі территорияда өмір сүре отырып, ауыз әдебиеттен жазба әдебиетіне өткен түркі халықтарының фольклорында ұқсастықтар кездеседі.

Фольклорлық шығармалар уақыт өте келе өзгеріске ұшырайды, сонымен бірге фольклорға жазба әдебиет қалыптаса бастаған дәуірдің де әлеуметтік-мәдени және әлеуметтік-саяси жағдайларының ықпалы тиеді. Ұлу хан Ата Битигчи шығармасында орын алған немесе Хаарманнның пікірінше Сүлейман бин Абдулхакк бин Пехливан әл-Азербайжаниден аударылған Қара Аслан батыр аңызы да осылардың бірі. Қорқыт Ата кітабымен әртүрлі ғасырларда әртүрлі өлкелерде қағазға түсірілген бұл аңыздың Қорқыт атада орын алған Басаттың Төбекөзді өлтіруі атты хикаямен ұқсастықтары мен ерекшеліктері байқалады. Қара Аслан батыр аңызымен Оғыз жерін құтқарған Басаттың хикаясында тақырып жағынан ұқсастықтар болмаса да қаһармандардың өсу ерекшеліктеріне, батырлығының негізіне, тегін табуына қатысты бөлімдерде және зооморфтарға, жануарлардың пірлеріне қатысты түсініктерде ұқсастықтар мен айырмашылықтар кездеседі.

Кілт сөздер: Басат, Қара Аслан батыр, Қорқыт ата, Ұлу хан Ата Битигчи, зооморф

(Ж. Севинч. «Қара Арслан батыр» аңызы және «Басаттың Төбекөзді өлтіруі» хикаясының ұқсастықтары мен ерекшеліктері жөнінде)

C. Sevinç. “Alp Kara Arslan” Efsanesi ve “Basat’ın Tepegöz’ü Öldürdüğü Boy”

Аннотация

Сообщества тюркского мира, распространившиеся от Азии до Европы, пережили различные политические, социальные и религиозные приключения, но они сохранили свои культурные коды в произведениях народной культуры, которые хранят живую национальную память. Есть сходство в материалах тюркской устной культуры, которые переходят от устной к письменной форме в разные века и в разных географических регионах.

Фольклорные произведения меняются со временем, также наблюдается влияние социокультурных и социально-политических событий того периода, в который они были записаны. Легенда об Алп Кара Арслане из Улу Хан Ата Битикчи или согласно Хаарманну, переведенная с Сулеймана б. Абдулхакк б. Пехливан аль-Азербайджани, является одной из них. Прослеживаются схожие и различные стороны данной легенды с сюжетом восьмой главы Книги Деда Коркута «Как Басат убивает Тепегёза». Хотя и нет никакого сходства в основной идее данных произведений, легенды об Алп Кара Арслане и истории о Басате, спавшем Огузскую провинцию, выделяются схожие и различные аспекты в воспитании героев, в источниках их сил, в этапах обретения своих личностей, а также в зооморфе, круговороте мыслей животные-предки.

Ключевые слова: Басат, Алп Кара Арслан, Коркут, Улу Хан Ата Битикчи, зооморф.

(Ж. Севинч. О схожих и отличительных чертах легенды «Алп Кара Арслан» и «Как Басат убивает Тепегёза»)